

RECENZJA KSIĄŻKI *BOOK REVIEW*

KRZYSZTOF KATKOWSKI
Uniwersytet Warszawski

W POSZUKIWANIU NOWEJ SUBDYSCYPLINY SOCJOLOGII

Jacek Raciborski, Przemysław Sadura (red.), *O mocy i niemocy współczesnego państwa polskiego*, Kraków: Universitas, 2024, ss. 395.

Kwestia państwa i jego kondycji od zawsze stanowiła jeden z kluczowych tematów refleksji w naukach społecznych, choć natężenie tych rozważań zmieniało się w zależności od historycznych i politycznych okoliczności [Poggi 1978; Badie Birnbaum 1983; Bayart 2022]. Jeszcze kilkanaście lat temu wydawało się, że w warunkach postępującej globalizacji, integracji europejskiej i wzrostu roli podmiotów ponadnarodowych państwo narodowe staje się instytucją drugoplanową, a jego funkcje i atrybuty miałyby, jeszcze kilka dekad temu, ulegać powolnej erozji [Jessop 1995; Cerny 1999; Rudra 2002; w kontekście pozauropiejskim także – Markowitz 2013]. Wydarzenia ostatnich lat – mające swój początek chociażby w reakcji państw narodowych na kryzys lat 2007–2009 – dowiodły jednak, że państwo nie tylko nie zniknęło, lecz powróciło do centrum debaty publicznej i naukowej [Bremmer 2008; Raciborski 2010].

Z tego punktu widzenia książka *O mocy i niemocy współczesnego państwa polskiego* pod redakcją Jacka Raciborskiego i Przemysława Sadury jest publikacją znakomicie wpisującą się w bieżące potrzeby badawcze. Stanowi ona próbę wieloaspektowej diagnozy kondycji polskiego państwa w drugiej dekadzie XXI wieku

i jest równocześnie ważnym głosem w szerszej dyskusji nad miejscem państwa we współczesnych społeczeństwach. Tom ukazał się nakładem krakowskiego wydawnictwa Universitas i liczy blisko czterysta stron. Zawiera trzynaście rozdziałów przygotowanych przez uznanych badaczy życia publicznego, a jego genezą była konferencja naukowa „Kryzys państwa? Państwo wobec kryzysów” zorganizowana w marcu 2023 roku przez Katedrę Socjologii Polityki Uniwersytetu Warszawskiego. Redaktorzy tomu we wstępie wyraźnie zaznaczają, że nie mamy do czynienia z typową publikacją pokonferencyjną. Przyjęta struktura jest przemyślana, a kolejność tekstów podporządkowana logice przechodzenia od refleksji teoretycznej do empirycznych analiz szczegółowych.

Otwierający tom tekst Jacka Raciborskiego zatytułowany *Klasyczne teorie państwa a doświadczenia czasów najnowszych* stanowi zarazem wprowadzenie do całej problematyki. Autor mierzy się z klasycznymi teoriami państwa, odwołując się zarówno do tradycji marksowskiej, weberowskiej, jak i pluralistycznej. Jego główna teza głosi, że fundamenty współczesnego państwa nie uległy erozji, choć radykalnie zmienił się sposób jego działania. Kluczowa zasada nowożytnego państwa, czyli suwerenność, wciąż obowiązuje, jednak nie w klasycznym, hobbesowskim znaczeniu. Raciborski dowodzi, że współczesne kryzysy, takie jak pandemia czy wojna w Ukrainie, obaliły tezę o zaniku państwa. Raczej ujawniły nowe formy jego obecności, często trudne do uchwycenia w dotychczasowych kategoriach teoretycznych. Tekst ten omawia także istotne nurty, jeśli chodzi o obecne trendy socjologicznej refleksji nad państwem [Jessop 2019]. Szczególnie istotne jest omówienie różnic między ujęciem Hegla a tradycją marksistowską (s. 19–20). Na uwagę zasługuje również analiza teorii państwa Nikosa Poulantzas, który definiował państwo jako „podstawowe ogniwo procesu reprodukcji kapitalistycznego sposobu produkcji” (s. 24, *passim*). Raciborski nie ogranicza się jednak wyłącznie do tradycji marksistowskiej – omawia także podejście wywodzące się od Maxa Webera, który jako jeden z pierwszych oddzielił państwo od społeczeństwa i potraktował je jako osobny byt empiryczny [Raciborski 2024: 28]. W kontekście tradycji anglosaskiego pluralizmu autor odwołuje się do *Oblicz pluralizmów* Stanisława Ehrlicha – pracy stanowiącej istotny, choć nieco zapomniany wkład w refleksję nad państwem [por. Ehrlich 1980]. Mimo że rozdział ten jest najkrótszy, stanowi cenny przyczynek do rozumienia państwa w kategoriach pluralizmu – nie tylko w sensie klasowym, jak ma to miejsce w analizach o marksowskiej proveniencji.

W rozdziale *Państwo, władza ideologiczna i nacjonalistyczna rewolucja* Jarosław Kiliński rozwija wątek władzy idei, analizując rządy Prawa i Sprawiedliwości w Polsce. Jego zdaniem nie można ich sprowadzać jedynie do ekonomicznego

populizmu czy tendencji autorytarnych. Istotą dokonujących się przemian ma być jego zdaniem „nacionalistyczna rewolucja ideologiczna”, która redefiniuje model państwa i wspólnoty politycznej. Państwo w tej perspektywie staje się „unaradawiające”, co nie tylko tłumaczy wyborcze sukcesy PiS, lecz również sprawia, że perspektywa autorytarna w Polsce nie znika wraz ze zmianą władzy. Rozdział Kiliasa wyróżnia się pogłębioną refleksją historyczno-socjologiczną i stanowi przykład twórczego zastosowania socjologii historycznej do bieżącej diagnozy politycznej.

Z innej perspektywy – bo raczej ewaluacyjnej – w rozdziale *Państwo w obliczu kryzysu własnej sprawczości* Rafał Drozdowski diagnozuje słabnącą zdolność państwa do skutecznego działania w obliczu rosnącej nieprzewidywalności otoczenia – zarówno rynków, jak i nastrojów społecznych. Wskazuje na ryzyko trwałego funkcjonowania państwa w trybie stanu nadzwyczajnego, co paradoksalnie prowadzi nie do wzmocnienia, lecz do dalszego osłabienia instytucji publicznych. Państwo w takim ujęciu nie tylko nie realizuje kluczowych polityk społecznych, edukacyjnych czy zdrowotnych, lecz staje się źródłem chaosu. Tekst Drozdowskiego stanowi ważne ostrzeżenie przed arbitralnością władzy i nieprzejrzystością działań, które mogą się stać trwałym elementem życia politycznego.

W kolejnym rozdziale *Spółczesność populistów w postautorytarnym państwie* – dalej opartym na analizach jakościowych – Przemysław Sadura przedstawia autorską analizę dotyczącą interpretacji tego, na ile społeczeństwo polskie może być podatne na populizm. Jego zdaniem specyficzne cechy państw postautorytarnych – słaba kultura demokratyczna, deficyty zaufania społecznego, fragmentaryzacja sceny politycznej – czynią je szczególnie wrażliwymi na populistyczną politykę. Populizm nie jest tu zjawiskiem przejściowym, lecz strukturalnym, a jego skutki dla systemu prawnego i kultury politycznej są długofalowe. Nawet zmiana rządzącej większości nie wystarcza, aby odwrócić procesy erozji instytucji demokratycznych. Analiza Sadury ma wymiar porównawczy – odnosi się do przypadków Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii czy Węgier – co poszerza perspektywę i wpisuje diagnozę Polski w szersze trendy badawcze, zwłaszcza te ogólnoeuropejskie. Co więcej, Sadura wnosi tym samym nowy wymiar analizy zjawiska populizmu – wychodząc poza wizję „wojen o (de)polityzację prawa” [por. Mańko i in. 2024], a skupiając się na jego społecznym wymiarze *per se*.

W rozdziale *Kondycja polskiej demokracji w świetle sondaży eksperckich: obraz przeszłości zapisany w danych „Varieties of Democracy”* Wojciech Rafałowski wykorzystuje dane z projektu „Varieties of Democracy”, aby ukazać kondycję polskiej demokracji w ujęciu porównawczym. Wyniki wskazują, że

Polska utrzymuje się w gronie państw demokratycznych, jednak od 2015 roku notuje wyraźny regres, szczególnie w obszarze praworządności. Tekst ma dużą wartość metodologiczną – pokazuje możliwości i ograniczenia zastosowania danych ilościowych do oceny jakości demokracji, a jednocześnie potwierdza empirycznie tezy stawiane przez innych autorów tomu.

W kolejnym rozdziale mamy do czynienia z próbą odczytania tematu praworządności z perspektywy politologicznej – propozycję taką przedstawiają Jarosław Flis i Jakub Krupa w tekście pod tytułem *Praworządność jako wyzwanie w nowym wymiarze rywalizacji politycznej*. Argumentują, że spór o praworządność nie jest wyłącznie polskim paradoksem, lecz wyrazem szerszego trendu transformacji podziałów politycznych. Oś sporu przesuwają się z tradycyjnej dychotomii lewica–prawica ku polaryzacji góra–dół, w której centralne stają się kwestie moralne i wartościowe. Autorzy wskazują więc na głęboką polaryzację tego konfliktu i opisują koncepcję „fantazmatu praworządności” jako narzędzia walki politycznej [Flis Krupa 2024: 238–241]. Spór ten delegitymizuje nie tylko przeciwników politycznych, lecz także cały system demokratyczny. Analiza ma charakter ogólniejszy i może być użyteczna również w badaniach porównawczych – wprowadza jednak nowy kontekst do badań nad pojęciem „praworządności”, pomijając jedynie jego proceduralny wymiar, związany stricte z dogmatyką prawa konstytucyjnego czy publicznego w ogóle.

W kolejnym rozdziale, będącym refleksją nad rolą mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, Lech M. Nijakowski podkreśla znaczenie ich organizacji jako istotnych aktorów nowoczesnego państwa. Pokazuje ich znaczenie jako aktorów polityki publicznej w nowoczesnym państwie narodowym. Analiza obejmuje zarówno ramy prawne, jak i praktyczne funkcjonowanie organizacji mniejszościowych, a także napięcia między polityką państwa a aspiracjami wspólnot etnicznych. Artykuł ten poszerza perspektywę tomu, uwzględniając wymiar społeczny, który w debacie o kondycji państwa bywa marginalizowany.

Analizując mechanizmy stanowienia prawa w Sejmie VII kadencji, Witold Betkiewicz ukazuje proces legislacyjny jako pole rywalizacji między kluczowymi aktorami politycznymi – administracją, egzekutywą polityczną i legislatywą. Analiza wskazuje na liczne słabości systemowe, w tym brak przejrzystości i ograniczoną kontrolę nad treścią stanowionego prawa. Tekst Betkiewicza ma charakter bardziej techniczny, ale uzupełnia obraz państwa jako instytucji o wymiarze proceduralnym.

Perspektywę historyczną w refleksji nad państwowością polską wnosi Andrzej Zybala, ukazując jej rozwój jako proces obciążony trwałym kryzysem instytucjonalnym. Wskazuje na historyczne źródła współczesnych dysfunkcji

instytucjonalnych i podkreśla znaczenie zależności od ścieżki. Z tego punktu widzenia wiele problemów, które obserwujemy dziś, jest w istocie kontynuacją dawnych słabości sięgających jeszcze czasów I Rzeczypospolitej. Tekst ten wnosi ważny kontekst historyczny, mimo że jest to jedynie krótkie podsumowanie długiego przedziału czasowego.

Tom zamykają dwa rozdziały poświęcone samorządowi terytorialnemu. Jerzy Bartkowski w rozdziale *Samorząd terytorialny a współczesne państwo* rozważa jego rolę w nowoczesnym ustroju organizacyjno-politycznym, podkreślając, że samorząd jest niezbędnym elementem demokracji i że jego kondycja decyduje o jakości państwa jako całości. Rafał Matyja w rozdziale *Polityka rządu i większości sejmowej wobec samorządu terytorialnego w latach 2015–2023* skupia się natomiast na wskazanym okresie, pokazując, że był to czas najpoważniejszego zagrożenia dla samodzielności i niezależności polskich samorządów od momentu ich odrodzenia w latach dziewięćdziesiątych. Polityka rządzącej większości zmierzała do ograniczania autonomii finansowej i politycznej samorządu, co rodzi pytania o przyszłość tego modelu. W tym sensie Bartkowski nie tylko kontynuuje wykazywany przez siebie od lat wpływ tradycji lokalnych na preferencje polityczne [Bartkowski 2003: 291–304], ale także odnosi się do samych motywów wprowadzenia reformy samorządowej z 1997 roku [por. teksty Michała Kuleszy, jednego z architektów reformy, na ten temat – zob. Kulesza 2007]. Analogicznie, choć raczej z perspektywy studiów nad administracją, widać te wątki w dotychczasowej pracy akademickiej Rafała Matyi [w tym na przykładzie jego dwóch ostatnich książek eseistycznych; por. Matyja 2021; 2024].

Niewątpliwą zaletą recenzowanej monografii jest wyróżnienie socjologii państwa jako odrębnej dyscypliny. W tradycji polskojęzycznej dydaktyki nauk społecznych była ona dotąd kojarzona raczej z socjologią polityki. Wskazuje na to chociażby monografia-podręcznik autorstwa Jerzego Wiatra z 1999 roku, w której autor zaklasyfikował socjologię państwa jako jeden z obszarów badawczych socjologii polityki – obok socjologii partii i ruchów politycznych, „zachowania politycznego”, stosunków międzynarodowych oraz, wreszcie, socjologii przemian ustrojów politycznych [Wiatr 1999]. Podobne tendencje można zaobserwować także w pracach nieprzeznaczonych *per se* do dydaktyki [choć i tam takie motywy występują, por. Ryszka 1984; Potulski 2008], jak i w klasykach literatury przedmiotu [por. Kojder 1995; Rychard 1995; Kurczewska 2000; Domański, Rychard, Śpiewak 2005; Wnuk-Lipiński 2008].

Omawiana monografia ma niewątpliwie charakter multidyscyplinarny. Autorzy korzystają bowiem z dorobku nie tylko socjologii, lecz także politologii, prawa, historii i ekonomii, twórczo łącząc różne metody i perspektywy analizy.

Istotną zaletą recenzowanej pracy jest ponadto jej aktualność – omawiane są zjawiska i procesy zachodzące tu i teraz, co czyni tom nie tylko wartościowym opracowaniem akademickim, lecz także ważnym głosem w debacie publicznej. Warto docenić różnorodność metod – obok opracowań teoretycznych znajdziemy analizy ilościowe i porównawcze, a także studia przypadków. Spójność tematyczna, mimo wielości autorów, jest wyraźna, a poszczególne teksty wzajemnie się uzupełniają. Książka odważnie stawia tezy, nie unikając diagnoz krytycznych, co w polskim dyskursie naukowym nie zawsze jest regułą.

Tom pozostawia jednak pewien niedosyt. Przede wszystkim nie zawiera on syntetycznego podsumowania, które scalałoby poszczególne wnioski w jedną wspólną diagnozę. Czytelnik pozostaje z bogactwem perspektyw, ale bez klarownego obrazu kondycji państwa. Ponadto pomimo programowej multidyscyplinarności część rozdziałów (tyczy się to chociażby rozdziału Sadury) nie uwzględniła w należyтым stopniu analizy ekonomicznej – choć mowa jest o jakości rządzenia, standardach *good governance* czy sprawczości państwa, to w rozdziałach rzadko analizuje się podstawowe wskaźniki gospodarcze bądź finansowe. Chodzi zatem o wycinek państwa, co istotne – najczęściej związanego nie z analizami np. ekonometrycznymi czy ilościowymi (analizy Rafałowskiego w rozdziale jego autorstwa to raczej wyjątek), a z analizą polityki partyjnej – na szczeblu parlamentarnym lub samorządowym. W tym sensie trudno się nie zgodzić np. z recenzją Jerzego Wiatra, który na łamach „Kultury i Społeczeństwa” podkreślał ideową ciągłość omawianej książki z tradycją polskiej szkoły socjologii polityki, wywodzącej się z dorobku Juliana Hochfelda [Wiatr 2024]. Zwraca uwagę, że redaktorzy tomu są kontynuatorami pracy w katedrze, która wyrosła z kierowanego niegdyś przez tego przedstawiciela warszawskiej szkoły marksizmu [zob. Gdula 2017] ośrodka badań nad stosunkami politycznymi.

W konsekwencji ogranicza to refleksję do mniejszej liczby wymiarów niż te, które właściwe są rzeczywistej naturze państwa. Używając metafory Jadwigi Staniszkis, mamy do czynienia z wizją III RP jako „państwa pajęczyn”, przy czym każda z jego części składowych realizuje własny, partykularny interes. Ma to być skutkiem procesów komercjalizacji państwa oraz ograniczenia władzy centralnej w czasach transformacji ustrojowej [por. Staniszkis 2007: 208, *passim*]. W tym sensie wpisuje się to również w postulaty socjologów z lat osiemdziesiątych, którzy zwracali uwagę na potrzebę dokładnych analiz – także z perspektywy socjologii polityki – społeczności lokalnych [zob. Tarkowski 1994: 97–106].

Innym niedostatkiem tomu jest pominięcie problematyki związanej z płcią, obecnej także we współczesnych tradycjach badawczych na poziomie międzynarodowym (warto też zwrócić uwagę, że w książce pojawiły się wyłącznie

głosy mężczyzn – jedyną kobietą była recenzentka wydawnicza tomu). To zaś, jeśli potraktujemy państwo jako jednostkę odrębnych analiz, jest obecnie bardzo istotne. Po pierwsze, mowa tutaj o badaczkach, które w swoich licznych pracach przedstawiały tę perspektywę – chociażby (żeby spojrzeć tylko na tradycję anglosaską) Catherine MacKinnon, Nancy Fraser czy Martha Nussbaum. Co warto zauważyć, w literaturze anglojęzycznej pojawiają się też analizy z punktu widzenia teorii queer – ważnym badaczem, którego warto byłoby również omówić w ramach dyscypliny socjologii państwa, mógłby być Dean Spade [2015]. Dyskusja ta jest też obecna na płaszczyźnie analiz w duchu neoinstytucjonalizmu. Na poziomie europejskim mogliśmy to zaobserwować na kanwie dyskusji wokół jednej z klasycznych prac tej subdyscypliny socjologii, tj. *Trzech światów kapitalistycznego państwa dobrobytu* Esping-Andersena [2010]. Clare Bambra [2004] wniosła istotny wkład w debatę nad typologią Esping-Andersena, proponując indeks defamiliaryzacji jako uzupełnienie indeksu dekomodyfikacji. Jej celem było uchwycenie wpływu polityk społecznych na zależność jednostek – zwłaszcza kobiet – od rodziny. Zachowując metodologiczne założenia Esping-Andersena, Bambra wykazała, że uwzględnienie wymiaru płci nie zmienia zasadniczo układu typologicznego, co podważa tezę o ‘ślepcie na pleć’ pierwotnej koncepcji. Tym samym dowodzi, że teoria reżimów opiekuńczych zachowuje analityczną użyteczność, jeśli stosować ją selektywnie, np. wobec obszarów takich jak defamiliaryzacja czy dekomodyfikacja – co później potwierdził również sam Esping-Andersen [2017].

Drugim, jeszcze bardziej zaskakującym nieobecnym jest kwestia analizy klasowej. Jak podkreślali w swoim niedawnym artykule Mikołaj Cześnik i Oliwia Szczupska, nawet wątek upolitycznienia klasowości w Polsce jest wciąż bardzo rzadko podnoszony w piśmiennictwie [Cześnik Szczupska 2025: 30]. Artykuł Cześnika i Szczupskiej stanowi istotny krok w stronę rewitalizacji analiz klasowych w badaniach nad społeczeństwem i polityką w Polsce. To podejście jednak, choć obecne w zachodniej literaturze od dekad, znajdowało także swój wyraz w polskiej refleksji socjologicznej – jak w niektórych pracach Jadwigi Staniszkis, na przykład w *Ontologii socjalizmu* [Staniszkis 1989], czy też w pracach niektórych autorów wywodzących się z tzw. poznańskiej szkoły metodologicznej [np. Magała 2012]. W świetle najnowszej literatury przedmiotu można stwierdzić, że perspektywa ta jest kluczowa między innymi dla zrozumienia politycznego zjawiska populizmu – jak argumentował Adam Sulikowski – często zakorzenionego w lewicowej krytyce społecznej, a zatem również w logice napięć wynikających ze stratyfikacji społecznej w obrębie jednego państwa narodowego [por. Sulikowski 2023]. Wreszcie, w przypadku badań historycznych, może

stanowić też okazję do badań alternatyw dla samej konstrukcji teoretycznej, jaką jest państwo dobrobytu [zob. Piekarska 2015].

Wreszcie – koncentracja na latach 2015–2023, choć zrozumiała z uwagi na znaczenie polityki Zjednoczonej Prawicy, sprawia, że książka może być odbierana jako interwencja w bieżącą debatę polityczną. Tym samym nie zostaje wykorzystana w ogóle szansa na przedstawienie kształtowania się państwa nie tylko w sensie „długiego trwania”, ale i w sensie budowy współczesnego polskiego państwa opiekuńczego (choćaby przez ostatnie czterdzieści lat, czyli od momentu wprowadzania pierwszych reform wolnorynkowych, jeszcze w ramach PRL). Ogranicza to pole refleksji zbioru i tak bardzo różnorodnego metodologicznie – a zawierającego zaledwie jeden tekst zajmujący się poziomem metodologii *per se* (mowa o wprowadzającym w problematykę tekście Raciborskiego).

Pomimo tych zastrzeżeń książka *O mocy i niemocy współczesnego państwa polskiego* jest publikacją potrzebną i ważną. Jej znaczenie polega nie tylko na rzetelnym opisie i diagnozie polskiego państwa w minionej dekadzie, lecz także na wpisaniu tej diagnozy w szerszą refleksję nad kondycją współczesnych demokracji. Państwo okazuje się instytucją daleką od zaniku, ale równocześnie uwikłaną w kryzysy, które ograniczają jego sprawczość i zdolność do realizacji podstawowych funkcji. Tom wnosi istotny wkład w rozwój polskiej socjologii polityki i będzie punktem odniesienia w przyszłych dyskusjach o jakości instytucji publicznych. Z pewnością powinien trafić więc do rąk badaczy, studentów nauk społecznych, a także praktyków życia publicznego. Reasumując – w podejściu prezentowanym w książce państwo nie jest czystym tworem administracyjno-prawnym ani zestawem instytucji dających się jasno wyodrębnić analitycznie, jak w tradycji neo- czy postweberowskiej. Przeciwnie, ujęcie to zakłada wzajemne przenikanie się decyzji politycznych, prawnych i społecznych, a także osadzenie państwa w konkretnych uwarunkowaniach historycznych i klasowych. Taka perspektywa nie prowadzi do systematycznego wykładu o państwie, ale raczej stanowi próbę zainicjowania nowego pola badań, które wymyka się prostym klasyfikacjom dyscyplinarnym. Nie jest to jednak ani zwarty wykład, ani analiza kompletna – może za to jednak coś ważniejszego, jako kamień węgielny nowej dyscypliny polskiej socjologii.

BIBLIOGRAFIA

- Badie Bertrand, Pierre Birnbaum.** 1983. *The sociology of the state*. Chicago, Londyn: University of Chicago Press.
- Bambra Clare.** 2004. "The worlds of welfare: Illusory and gender blind?". *Social Policy and Society* 3(3): 201–211. <https://doi.org/10.1017/S147474640400171X>.
- Bartkowski Jacek.** 2003. *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Bayart Jean-François.** 2002. *L'énergie de l'État. Pour une sociologie historique et comparée du politique*. Paryż: La Découverte.
- Bremmer Ian.** 2008. "The return of state capitalism". *Survival* 50(3): 55–64. <https://doi.org/10.1080/00396330802173192>.
- Cerny Philip G.** 1999. "Globalization and the erosion of democracy". *European Journal of Political Research* 36(1): 1–26. <https://doi.org/10.1080/00396330802173198>.
- Cześćnik Mikołaj, Oliwia Szczupska.** 2025. „Głosowanie klasowe w wyborach parlamentarnych 2023 roku w Polsce”. *Studia Socjologiczne* 1(256): 29–58. <https://doi.org/10.24425/sts.2025.154170>.
- Domański Henryk, Andrzej Rychard, Paweł Śpiewak.** 2005. *Polska – jedna czy wiele?* Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Ehrlich Stanisław.** 1980. *Oblicza pluralizmów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Esping-Andersen Gösta.** 2010. *Trzy światy kapitalistycznego państwa dobrobytu*. Warszawa: Difin.
- Esping-Andersen Gösta.** 2017. "Education, gender revolution, and fertility recovery". *Vienna Yearbook of Population Research* 15: 55–59. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2017s055>.
- Gdula Maciej.** 2017. "The Warsaw School of Marxism". *Stan Rzeczy* 13: 197–225.
- Jessop Bob.** 1995. Die Zukunft des Nationalstaats: Erosion oder Reorganisation? Grund-sätzliche Überlegungen zu Westeuropa. In: *Europäische Integration und politische Regulierung: Aspekte, Dimensionen, Perspektiven*. F. Deppe, W. Burkhardt (eds.). 9–48. Marburg an der Lahn: FEG Studien nr 5.
- Jessop Bob.** 2019. Critical theory of the state. In: *Research Handbook on Critical Legal Theory*. M. Stone, C. Douzinas (eds.). 114–134. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kojder Andrzej.** 1995. *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kulesza Michał.** 2008. *Budowanie samorządu: Wybór tekstów ze «Wspólnoty» 1990–2007*. Warszawa: Municipium SA.
- Kurczewska Joanna** (red.). 2000. *Kultura narodowa i polityka*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Magala Sławomir.** 2012. *Walka klas w bezklasowej Polsce*. Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności.
- Mańko Rafał, Andrzej Sulikowski, Przemysław Tacik, Cosmin Cercel** (eds.). 2024. *Law, populism, and the political in Central and Eastern Europe*. London: Birkbeck Law Press.
- Markowitz Lawrence P.** 2013. *State erosion: Unlootable resources and unruly elites in Central Asia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Matyja Rafał.** 2021. *Miejski grunt: 250 lat polskiej gry z nowoczesnością*. Kraków: Karakter.
- Matyja Rafał.** 2024. *Kraków – miasto zero*. Kraków: Karakter.

- Piekarska Anna.** 2015. „Ludowe państwo dobrobytu”. *Praktyka Teoretyczna* 4(18): 228–239. <https://doi.org/10.14746/prt.2015.4.11>.
- Poggi Gianfranco.** 1978. *The development of the modern state: A sociological introduction*. Stanford: Stanford University Press.
- Potulski Jakub.** 2007. *Socjologia polityki*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Raciborski Jacek.** 2010. „Obywatel i państwo”. *Zarządzanie Publiczne* 12: 83–96.
- Rudra Nita.** 2002. “Globalization and the decline of the welfare state in less-developed countries”. *International Organization* 56(2): 411–445. <https://doi.org/10.1162/002081802320005522>.
- Rychard Andrzej.** 1995. *Władza i interesy w gospodarce polskiej u progu lat osiemdziesiątych*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Ryszka Franciszek.** 1984. *Nauka o polityce: Rozważania metodologiczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Spade Dean.** 2015. *Normal life: Administrative violence, critical trans politics, and the limits of law*. Durham: Duke University Press.
- Staniszis Jadwiga.** 1989. *Ontologia socjalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo In Plus.
- Staniszis Jadwiga.** 2007. Państwo postkomunistyczne – w poszukiwaniu paradygmatu. W: *Oswajanie wielkiej zmiany*. I. Krzemiński, J. Raciborski (red.). 206–227. Warszawa: IFiS PAN.
- Sulikowski Andrzej.** 2022. *Postliberal constitutionalism: The challenge of right wing populism in Central and Eastern Europe*. London: Routledge.
- Tarkowski Jacek.** 1994. *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Wiatr Jerzy J.** 1999. *Socjologia polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wiatr Jerzy J.** 2024. „Państwo polskie w oczach socjologów” (rec.: Jacek Raciborski, Przemysław Sadura (red.)). *O mocy i niemocy współczesnego państwa polskiego*, Universitas, Kraków 2024). *Kultura i Społeczeństwo* 68(4): 253–256.
- Wnuk-Lipiński Edmund.** 2005. *Socjologia życia publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.